

“विलोलवगटाकृषितेन नागाः” रघुः “दुःसहा हि परच्छिन्नः कृष्णज्वरलिगाथकैः” अक्राणिषु शत्रुनेत्-साहाः” चक्रणाशङ्कितोयोद्धम्” “विभूषणानां कृषित-ञ्च षट् पदः” भट्टिः “किञ्चित्कृष्णं किन्नरमध्युव स” कृष्ण-उपनिषद्पूर्वः वीणायाः शब्दे अमरः । णिच् कृषयति ।

काण पु० कृष्ण-अच् । १ वीणायाः शब्दे, अमरः २ ध्वनिमात्रे हेमच० । कर्त्तरि अच् । ३ शब्दकारके लि०

काणान न० कृष्ण-भावे ल्युट् । १ वीणायाः शब्दे (कनकन) इति २ शब्दभेदे । कर्त्तरि ल्यु । ३ शत्रुहाराण्डकायां (कोट-हाराड) लि० ।

काथ निष्पत्तये (काथशब्दोक्तपाकभेदे) स्वा० पर० सक० सेट् । कथयति एदित् अकथीत् चकाथ काथः । कथ्यमानः । णिच् काथयति “जलाशयेषु तमेषु कथ्यमानेषु वङ्गिना” भा० आ० ३२६ अ० “पचान्तयोर्वीथ्यभ्यावत् यवागू” कथयितां सकृत्” मनुः

काथित लि० कथ-क्त । १ अतिशयपके व्यञ्जनादौ, २ दशमूलपाचनादौ च हेमच० । भावप्र० कथितजलगुणा उक्तायथा “कथितस्य जलस्य शीतलीकृतस्य विधेः साह सुशुतः । “शृतान्बु तत् त्रिदोषघ्नं यदन्तर्वाग्नीतलम् । अरूक्षम-नभिप्रन्दि कृमिवट्ज्वरहृत्तु । धारापातेन विषम्भ दुर्जरं पवनाहतम् । भिनत्ति श्लेष्मसंघातं मारुतञ्च-पकर्षति । अजीर्णं जरयत्याशु पीतसुष्णोदकं निशः” अन्तर्वाग्नीतलम् पिहितमेव शीतलम्”

काथिता स्त्री भावप्र० उक्ते (कडौ) इति ख्याते पदार्थे “स्यालप्रां एते वा तैले वा हरिद्राहिङ्गु भर्जयेत् । अवलेहनसं-युक्तं तक्रनलैव निःक्षिपेत् । एषा सिद्धा समरीचा कथिता कथिता बुधैः । अवलेहनम् । (अरिहन) इति लोके । “कथिता पाचनी रुच्या लघी वङ्गिप्रदीपनी । कफानिलविबन्धघ्नी किञ्चित्पिचप्रकोपणी । अलीकमत्स्याः शुष्का वा किं वा कथितया पुनः । व्रंश्या रोचना वृष्या बलप्रा वातगदापहा । कोष्ठशुद्धिकरी शुक्ता किञ्चित्पिचप्रकोपनी । अर्द्धिते सहस्रस्तम्भे विशेषेण हिता स्मृतौ” ।

काल पु० कु+अल-अच् । प्रौढवदरफले “कुवलं यत् प्रतीकैर्वा पर्यवल्कैर्वा तञ्जान् सौम्यं तद्यत् कुलैराक्षसं तत् तद्यत् तण्डुलैर्वैश्वदेवं तद्यदातञ्जनेन सातुषं तद्यद्भ्रा यत् सेन्द्रक्षान्तनक्ति सेन्द्रताय” इति तैत्ति० २।५।३।५ “सोमव-

क्तीसमानाया लतायाः खण्डाः प्रतीकाः । पलाशकाष्ठ-स्यांशाः पर्यवल्काः । प्रौढवदरफलानि कुलाः । ईषदस्त-तक्रम तञ्जनं प्रतीकादिभिरातञ्जनं सोमप्रियम्” भा० ।

काथ पु० कृष्ण भावे षञ् । १ शब्दे उपनिषद्पूर्वकस्तु वीणा-याः शब्दे अमरः । ज्वला० कर्त्तरि ण । २ शब्दकर्त्तरि लि० काथ पु० कथ-करणे षञ् । १ अतिदुःखे हेम० । दुःखेन हि चित्तं कथ्यमानमिव भवतीति तस्य तथात्वम्, वैद्यकोक्ते जलादेः पाकभेदे यथा भावप्रकाशे

“पानीयं षोडशगुणं क्षुषं द्रव्यपले क्षिपेत् । सत्पात्रे काथयेद् व्याहभसंशावशेषितम् । कर्षादौ तु पलं याव-द्व्यात् षोडशिकं जलम् । ततस्तु कुड्वं यावत्तोयमष्टगुणं भवेत् । चतुर्गुणमतश्चोर्द्धं यावत्प्रस्थादिकं जलम् । षोडशिकं षोडशगुणम् । “तज्जलं पाययेद्भीमान् कोष्णं सृष्ट्वाग्निसाधितम् । शतः काथः कषायश्च निर्यूहः स निगद्यते” । काथपानमात्रासाह “मात्रोत्तमा पले तत् स्यात् त्रिभिरक्षैस्तु मध्यमा । जघन्या च पलाङ्गेन स्नेहकाथौषधेषु च । तन्त्रान्तरे ‘काथ्यद्रव्यपले वारि द्वि-रष्टगुणमिष्यते । चतुर्भागांशितन्तु पेयं पलचतुष्टयम् । दीप्तानलं महाकायं पाययेदङ्गलं जलम् । अन्ये त्वङ्गं परित्यज्य प्रसृतिं तु चित्कसकाः । काथत्यागमनिष्कन्त-स्त्वष्टभागावशेषितम् । पारम्पर्योपदेशेन वृद्धैद्याः पल-द्वयम्” । अष्टभागावशेषितस्य चतुर्भागावशिष्टापेक्षया गु-रत्वात् दीप्तानलं महाकायं पलद्वयं पाययेन्मध्यमानं मत्स्यकायं पलमात्रं पाययेत् मात्रोत्तमा पलेन स्यादित्याद-वचनात् । “काथे क्षिपेत् सिताङ्गं शैश्वर्थाष्टमषोडशैः । वातपित्तकफातङ्के विपरीतं मधु सृष्टम् । जीरकं गुग्गु-लुं चारं लवणं च शिलाजतु । हिङ्गु त्रिफुल्लं चैव काथे शाखोन्मितं क्षिपेत् । क्षीरं घृतं गुडं तैलं मूलं चान्यत् द्रव्यं तथा । कल्कं चूर्णादङ्कं काथे निःक्षिपेत् कर्षसंमितम् । तत्रोपविश्य विश्रान्तः प्रसन्नवदनेक्षणः । औषधं हेमरजतसृष्टाजनपरिस्थितम् । पिबेत् प्रसन्न-हृदयः पीत्वा पातमधोमुखम् । विधायान्ध्रं सलिलं ताम्बूलादुपयोजयेत्” ।

काथसेवनप्रकारादि भावप्र० दर्शितं यथा

“तत्रानुक्ते प्रभारं स्थात्कषायेषु विशेषतः । मुख्यभैक्ष्यस-न्वन्धो निषिद्धस्तरुणज्वरे । तोयपयादिसंस्कारे त्वदोषं तत्र भेषजम्” । मुख्यभेषजं काथः तस्य सम्बन्धः पानम् । यतश्चाह “न कषायं प्रशंसन्ति नराणां तरुणे ज्वरे ।